

**PETER
WOHLLEBEN**

Het bos

**HET HANDBOEK
VOOR ELKE
BOSWANDELING**

Inhoud

Een handboek voor het bos?	7
Buiten de gebaande paden	9
Spoorzoeken	20
Dieren observeren	29
Op naar de paddenstoelen!	39
Frisgewassen en... gestoken	48
Tekenalarm	56
Jagersheil	65
Stoffijn gevaar	80
Met de groeten van Roodkapje	90
Een determineerboekje dat niet saai is	107
De spar – een boomsoort met heimwee.....	109
De den – een specialist op wankelende voeten	111
De zilverspar – was het liefst een loofboom geweest	112
De beuk – de moeder van het bos.....	113
De eik – helaas slechts op de tweede plaats	114
De berk – een loeder met een zweep	116
De lariks – een boom zonder toekomst	117
De es – het slachtoffer van de globalisering.....	119
Is het echte liefde?	121

Klein bosbouwwoordenboekje.....	131
De houthakkersboom	136
Natuurbescherming – een liefde met gevolgen	146
Bliksem en donder.....	155
Het fabeltje van de glasscherven	160
Zonder horloge en zonder kompas.....	164
Overleven in het bos.....	169
Als de houtvester een begrafenisondernemer wordt	184
Mag dat wel?.....	197
's Nachts op stap.....	203
Dresscode	213
Het bos bij ons thuis.....	218
Een boswandeling in februari.....	226
Een boswandeling in mei	229
Een boswandeling in augustus.....	235
Een boswandeling in november.....	238
Met kinderen op stap.....	242
Tot slot	251
Bronnen	253

Een handboek voor het bos?

Toen Piper Verlag me vroeg of ik een handboek voor het bos wilde schrijven, was ik meteen enthousiast. Ik ben dol op het bos, want het heeft een groot deel van mijn leven bepaald. Bovendien ben ik er toevallig ook beroepsmatig verzeild geraakt. Ik wilde eigenlijk biologie studeren, omdat ik, net als veel middelbare scholieren na hun eindexamen, niet goed wist hoe ik mijn liefde voor de natuur in praktijk moest brengen. Tot mijn moeder een advertentie van de dienst bosbeheer van Rijnland-Palts in de krant ontdekte, die kandidaten voor een interne opleiding zocht. Ik solliciteerde en was vier jaar bezig met practica en college lopen.

Wat ik daarna in de praktijk tegenkwam, beantwoordde totaal niet aan mijn dromen. Werken met superzware machines die de bosbodem verwoestten, was nog maar het topje van de ijsberg. Contactinsecticiden inzetten, kaalslag of de oudste bomen (oude beuken waar ik zo van hou) vellen... het begon me allemaal steeds meer te bevreemden. Tijdens mijn studie had ik geleerd dat het allemaal nodig was om bossen gezond te houden. Jij vindt het misschien allemaal heel merkwaardig, maar duizenden studenten nemen dat tot op de dag van van-

daag van hun hoogleraren aan. Mijn bevreemding veranderde in verwerping, en ik wist niet hoe ik met die instelling nog tientallen jaren door moest met mijn werk.

In 1991 vond ik in de gemeente Hümme in de Eifel echter een bosbezitter die ook op de ecologische toer wilde. Samen hebben we een bosexploitatie opgezet met een mix van reservaten en extensief geëxploiteerde bospercelen. En we vonden het ook belangrijk om de plaatselijke bevolking er intensief bij te betrekken. Voor dat doel heb ik een reeks evenementen georganiseerd. Survivaltrainingen en blokhutten bouwen behoorden tot de spectaculairste evenementen, meestal betrof het echter excursies naar de prachtige wereld van bomen. ‘Waar kun je dat allemaal lezen?’ werd me vaak gevraagd. Dan moest ik mijn schouders ophalen, want literatuur hierover was me niet bekend. Aangezien mijn vrouw me telkens opporde om voor de bezoekers iets op papier te zetten, schreef ik tijdens een vakantie in Lapland een karakteristieke excursie uit. Ik stuurde het manuscript naar allerlei uitgeverijen en zei tegen mijn echtgenote: ‘Als er aan het eind van het jaar niemand op in is gegaan, dan kan ik gewoon niet schrijven.’

Zoals je ziet is het anders gelopen, en ik ben die uitbreiding van mijn bezigheden leuk gaan vinden. Nu kan ik nog veel meer mensen enthousiast maken voor het bos, ook al wordt dat naar mijn mening nog veel te weinig gebruikt. En daarmee doel ik niet op de houtindustrie, want die maakt het juist te bont. Ik doel op de kleine en grote avonturen die je tussen de bomen te wachten staan. En daarvoor hoef je maar één ding te doen: te voet de bossen in gaan.

Buiten de gebaande paden

Komt het je bekend voor? Je bent met je kinderen in het bos en op een gegeven moment maken ze lawaai. Ze gaan tikkertje doen, ze ontdekken een klein wild dier en schreeuwen hard dat ze het hebben ontdekt of ze krijsen gewoon van plezier. En als in een reflex volgt meteen de waarschuwing van de volwassenen: ‘Sst, niet zo schreeuwen!’

Waarom eigenlijk? Verstoren mensen echt herten en reeën als ze lawaai maken? In principe houden wilde dieren van rust, maar niet omdat ze gevoelig zijn voor lawaai. Als er een storm door de kruinen van de bomen raast of het stroomt van de regen, dan kunnen ze geen andere geluiden meer horen. Ook niet die van naderende wolven of lynxen, en dat kan voor reeën en herten levensgevaarlijk zijn. Daarom houden ze van windstil, droog weer, als ze elke stap op een knakkend takje al van verre horen.

Lawaai van mensen werkt de dieren echter niet op hun zenuwen, want dat is niet door het hele bos heen te horen, maar alleen vanuit een bepaalde richting. Tegelijkertijd weten de grote zoogdieren daardoor dat hun grote vijand – want dat zijn wij mensen, en wel in de

vorm van de jagers – niet op strooptocht is. Want ook al komen de wolf en de lynx hier en daar langzaam weer onze streken binnen, hun menselijke collega's zijn in de vrije natuur duizendmaal vaker aan te treffen. Geen wonder dat de angst van onze wilde dieren vooral op mensen is gericht. Als wij dus vrolijk zingend of luid pratend over wandelpaden lopen, maken wij daarmee onze medeschepselen duidelijk dat we niet op jacht zijn. Dat geldt zelfs voor de wilde kat, die eigenlijk heel schuw is. Ook op dat dier werd gejaagd, omdat men dacht dat het reeën doodbeet. Reeën? De wilde kat is weliswaar geen familie van de huiskat, maar lijkt er wel op en is bijna even groot. Kun je je voorstellen dat een poes een teckel opeet? Daar zijn zijn tandjes veel te kort voor, en zijn bek kan niet ver genoeg open om zo'n groot dier vast te houden. Toch bleef dat gerucht dat wilde katten reeën doodbijten eeuwenlang onder jagers circuleren, zodat men meedogenloos jacht maakte op het gevlekte roofdier. Geen wonder dus dat het heel schuw werd.

Maar mensen die met veel lawaai door het bos lopen, worden net als door andere soorten, niet als gevaar gezien. Zo leidde ik een keer een groep bezoekers in januari door het besneeuwde, oude beukenbos van mijn bosdistrict. De wandelaars zouden de natuurbegraafplaats, het begraafbos, gaan bekijken. Nadat we daar een uur hadden rondgekeken, liepen we weer terug naar de parkeerplaats, tot ik me bedacht dat ik mijn rugzak onder een boom had laten liggen. De stagiair die me begeleidde, bood aan die te gaan halen. Toen hij na een kwartier weer verscheen, was hij helemaal opge-

wonden: hij had een wilde kat gezien die ongestoord zijn weg kruiste. Kennelijk had het dier in de buurt gewacht tot de goedgeluimde en dus flink kwebbelende groep het oude bos weer had verlaten. Iets soortgelijks zou ik een jaar later op een hete julidag op dezelfde parkeerplaats bij het begraafbos meemaken. Ik stond tegen mijn terreinwagen geleund met een collega te kletsen toen ik ineens een wilde kat doodgemoedereerd vijftig meter bij ons vandaan over de toegangsweg van het ene stuk bos naar het andere zag lopen. De nabijgelegen weg leek hem niet te storen, waaruit blijkt dat de schuwheid eerder betrekking heeft op stille, door het kreupelhout sluipende mensen. De conclusie moet dus luiden: lawaai in het bos stoort niemand, en lawaai van kinderen al helemaal niet. Nee, ik moet mezelf corrigeren: dat stoort de wilde dieren niet, maar sommige volwassenen vinden het wel irritant.

Als je je buiten de gebaande paden begeeft, dan geeft dat iets van grenzeloze vrijheid, en meestal denk je daarbij aan andere landen. Ik ben dol op de lege landschappen zonder mensen in het zuidwesten van de Verenigde Staten. Niet omdat ik mensenschuw ben, nee, ik ben weg van die eindeloze verten. In Europa blijft je blik in de verte meestal hangen aan elektriciteitsmasten, snelwegen of dorpen en steden, maar in New Mexico, Arizona of Utah kan je oog eindeloos over bossen en gebergten dwalen.

Echter alleen je oog. Want in de meeste gevallen wordt de weg je versperd zodra je de openbare weg verlaat, en soms zelfs letterlijk. Zo werden wij tijdens een rondreis door het zuidwesten vergezeld door hekken van draad-

gaas, die links en rechts van de weg elk vrijheidsgevoel honderden kilometers lang in de kiem smoorden. En achter dat gaas waren alleen zand en rotsen te zien – alsof iemand daar iets van zou willen stelen! Land dat privébezit is (en dat is er daar heel veel), is niet openbaar toegankelijk, waar telkens weer door bebording op wordt gewezen.

Terug in Duitsland werd me pas duidelijk welke mogelijkheden alle bosbezoekers hier worden geboden. Hun staan niet alleen alle wegen ter vrije beschikking, maar het hele gebied. Als je dus het kreupelhout in zou willen gaan... waarom niet! Niemand kan je dat beletten, tenzij je in speciale gebieden bent. In natuurbeschermingsgebieden, nationale parken en kleinere schermbossen mag je je vaak niet buiten de met bordjes uitgezette paden en wegen begeven.* Omdat zulke gebieden slechts een paar procent van alle bossen beslaan en er bovendien altijd duidelijk op wordt gewezen, kun je je daar normaal gesproken niet in vergissen. Verdere uitzonderingen zijn pas aangeplante cultures met jonge boompjes, en helemaal als er een hek omheen staat. Ook al is het nog zo aanlokkelijk om over het hek te klimmen om je tocht te bekorten, loop er liever omheen.

Een laatste gebied dat taboe is, is een plek waar bomen worden geveld. Als je motorzagen hoort janken

* Dit geldt voor de situatie in Duitsland, in Nederland is het alleen in de Amsterdamse Waterleidingduinen tussen Zandvoort en Noordwijkerhout nog toegestaan in een groot deel van het gebied te struinen. Verder moet je overal op de paden blijven.

of de houtoogstmachine hoort ronken, is het levensgevaarlijk. Waar bomen van tot wel veertig meter hoog gaan vallen is lastig in te schatten, bovendien versperren struiken vaak het zicht op wandelaars. Daarom staan op de betreffende boswegen vaak al honderden meters voor het eigenlijke perceel dat wordt uitgedund waarschuwingsborden of worden die met rood-wit lint helemaal afgezet. Voor het overgrote deel van de bossen gelden dat soort restricties echter niet, zodat je hier inderdaad helemaal vrij kunt ronddwalen. Dat geldt overigens alleen voor voetgangers. Fietsers en ruiters moeten op de paden blijven, en voor alle andere vervoermiddelen is het bos in de regel helemaal afgesloten.

Maar hoe struin je op de juiste manier dwars door het bos heen? Loofbossen zijn daarvoor overigens het meest geschikt. Daar is de bodem vrij van begroeiing en word je niet gestoord door takjes aan de stammen. Dat is bij naaldbossen heel anders, vooral als de bomen dicht op elkaar geplant zijn. Dan grijpen de afgestorven onderste takken van naburige sparren, dennen en douglassparren als armen in elkaar en verhinderen de doorgang. Ik heb me zelfs weleens achterwaarts met geweld door zulke plantage heen gewurmd. Op die manier zwiepen er tenminste geen takken in je gezicht en, erger nog, prikken ze niet in je ogen. Loofbos is dan veel vriendelijker. Duikt er gras onder de bomen op, loop er dan met een grote boog omheen. Door de ochtenddauw of de vastgehouden regen zijn je schoenen namelijk in een mum van tijd doorweekt, en zelfs de erin verwerkte speciale membranen houden het vocht op zulk terrein op den duur niet tegen.

Bramen zijn vaak een uitdaging. Niet de vruchten natuurlijk, maar wel de ranken van die slingerplanten, die meestal geen vruchten dragen als je ze tegenkomt. Ze haken in elkaar en kunnen metershoog struikgewas vormen. Wil je een dergelijk terrein doorkruisen, loop dan als een ooievaar. Trap de bovenste rank met je voet tegen de grond, ga vervolgens op die voet staan en trap met je andere op de volgende rank. Dat ziet er grappig uit, maar meestal is er immers niemand die het ziet. Heb je haast of wil je niet zo houterig lopen, dan kun je heel snel verstrikt raken in zo'n rank. Net als bij een samentrekkende lasso kun je amper uit de onvrijwillige omarming loskomen, en je volgende stap eindigt dan maar al te vaak met een val in de doornen – au!

Ook als je een steile helling op gaat, loop je het risico dat je valt. Niet omdat je je daar niet goed op de been kunt houden, nee, het onheil ligt op de loer onder loof of sneeuw: dode takken waarvan de bast al is weggerot. Ze liggen meestal in de glijrichting, dus van boven naar beneden op de helling. Als je op zo'n tak trapt, glijdt je voet als op een glijbaan zijdelings naar beneden. En dat is mij, hoewel ik dat eigenlijk zou moeten weten, al vaak overkomen. Du moment dat ik bewust registreer waar ik op getrapt ben, is het vaak al te laat. Ik kantel, sla met mijn armen om me heen en val vervolgens op mijn zij op de grond. Mijd bij twijfel bij nat weer steile stukken. Handig om op berghellingen te gebruiken zijn wildwissels. Omdat de dieren dezelfde problemen hebben als jij, lopen ze alleen op platgetreden en daardoor geëffende paden. Die zijn weliswaar smal, meestal niet breder dan zo'n dertig centimeter,

maar dat is voldoende om er veilig overheen te kunnen lopen. Op hoge hellingen zie je met regelmatige afstanden ertussen zulke parallelle wildpaden, zodat je als je verder naar beneden of een andere kant op wilt, gewoon een of twee paden naar beneden kunt gaan om vervolgens veilig de sporen van de dieren te volgen.

Ben je in het dal aangekomen, dan moet er vaak een beek overgestoken worden. Tot nog toe zijn je schoenen droog gebleven, en je wilt dat het zo blijft. Dus proberen de meeste mensen van de ene oever op de andere te springen, iets wat heel gemakkelijk lijkt, omdat de kleine stroompjes tenslotte vaak niet meer dan een meter breed zijn. Zo'n sprong zou eigenlijk iedereen moeten lukken, en dat is ook zo. Alleen sta je daarna niet op droge grond. Vooral de vlakke oevers van beken zijn ondergronds zo doorweekt dat er kleine moerasgebiedjes ontstaan. De sprong eindigt dus vaak in de modder, die vervolgens nat en koud je schoenen in loopt. Hoe kun je dat voorkomen?

Zoek allereerst een plekje waar de beekoevers steiler van boven naar beneden gaan. Hier loop je een goede kans dat er onder het oppervlak veel stenen zitten. Ook als je dicht langs bomen loopt, heb je meer kans dat je schoenen schoon en je sokken droog blijven, want de wortels werken als een mat. En het is heel simpel als de beek niet dieper is dan je schoenen hoog zijn en je stenen ziet liggen: dan kun je gewoon het water in stappen. In de loop van de tijd is alle modder van die stenen afgespoeld en in de regel liggen ze even stevig op de bodem als de bestrating van een trottoir – nou ja, niet helemaal, want soms zijn ze wat glibberig. Tijdens mijn

wandelingen door mijn district is het me nog nooit overkomen dat ik in de beekbodem wegzakte, wel heel vaak in de zachte oever. Het enige kleine risico is dat je de diepte verkeerd inschat, maar dan word je alleen maar nat en niet vies.

Modder en drassigheid zijn bij slecht weer altijd een punt. Natuurlijk zijn je schoenen voor die omstandigheden gemaakt, maar wie wil er nu schoenen poetsen als dat niet nodig is? Nog afgezien van het feit dat er ook smurrie naar binnen kan lopen als je er te diep in wegzakt. Daarom is het belangrijk om de druk van je schoen te verminderen door het stavlak te vergroten, bijvoorbeeld door op de grond liggende takken. Als je daarop gaat staan, verdeel je je gewicht over een groter oppervlak – let er alleen wel op dat het hout niet al te verrot is. Anders hoor je ‘krak’ en sta je toch een verdieping lager.

Takken liggen er niet overal, wat je vaker ziet zijn plukjes gras. Al die kleine polletjes steken als eilandjes uit de drassigheid omhoog en zijn verrassend stabiel. Stap van eilandje naar eilandje, dan kom je met droge voeten aan de andere kant. Dat geldt echter alleen voor echte beekjes en zeker niet voor veen. Daar groeien de grassen op sponzig veenmos, en hoe verder je een dergelijk gebied in gaat, hoe instabieler ze worden.

En als je helemaal niet dwars door het veld wilt struinen? Door kreupelhout en struikgewas lopen biedt immers niet alleen voordelen. Als jullie met z'n tweeën op stap zijn en willen kletsen, is het niet aan te raden om van de paden af te gaan. De begaanbare paden zijn immers meestal maar smal en dan komt het er al snel op

neer dat je in ganzenpas moet lopen, waardoor het een stille wandeling wordt. Bovendien is het raadzaam om een beetje afstand te houden vanwege terugzwiepende takken, wat het nog lastiger maakt om een gesprek te voeren.

Want waarom zouden wandelpaden en -wegen eigenlijk saai zijn? Er valt zoveel te ontdekken! Zoals de sporen van zware machines. Hoewel je je natuurlijk ook mateloos zou kunnen ergeren als je door bossen wandelt die net zijn uitgedund en de mooiste paden helemaal modderig zijn geworden. Is het niet schandelijk dat de wandelaars tot hun enkels door de modder moeten lopen omdat de commerciële bosbouw meedogenloos hout oogst? Ik kan beide kanten goed begrijpen, ook de bosbezitters. Want de wegen zijn op een paar uitzonderingen na juist aangelegd om de gevelde stammen per vrachtwagen naar de dichtstbijzijnde houtzagerij te brengen. Men kan het zich niet permitteren om rekening te houden met recreanten, en zelfs modderige wegen zijn voor zwaar materieel nog altijd goed genoeg. Vroeger werd er alleen in de winter hout gekapt, en dat werd alleen bij droog weer of vorst getransporteerd. Maar nu ons klimaat verandert, regent het in het koude jaargetijde meestal alleen nog maar en liggen de temperaturen boven het vriespunt.

In mijn bosdistrict hebben we daardoor steeds vaker situaties met alleen verliezers. In het najaar – als het permanent grijs weer is en alle wegen zacht zijn geworden – stoppen we meestal al met het afvoeren van het hout. Onze hoop dat de vorst tenminste een paar dagen zodanig zal zijn dat de wegen bevroren, gaat slechts

zelden in vervulling. Intussen wordt het geogste hout door schimmelvorming kwalitatief steeds slechter, en de kopers vrezen terecht ernstige financiële verliezen. Op zijn laatst in maart, als sommige stammen al zes maanden in het bos liggen, moeten ze getransporteerd worden, voordat ze definitief onbruikbaar zijn geworden. De wegen worden één modderpoel en moeten na afloop uitgebreid worden hersteld.

Bezoekers vertellen me vaak dat ze in andere bossen tijdens het recreëren botweg worden tegengehouden. Meestal door oudere heren in het groen, die uit het raampje van hun terreinwagen leunend een of ander verbod uitspreken. Vraag bij twijfel gewoon naar een legitimatiebewijs. Dat hebben ze namelijk meestal helemaal niet, omdat het jachtopzieners zijn, assistenten die de plaatselijke jachtwachter helpen. Hun groene bordje met JAGDSCHUTZ achter de voorruit ziet er officieel uit. Toch kan iedereen die op internet bestellen, en je mag ze gewoon op je ruit plakken, net als bordjes met opschriften als LANDWIRTSCHAFT of FORSTWIRTSCHAFT. Je kunt er eigenlijk alleen aan zien dat de betreffende persoon in zijn recht staat om met zijn auto over boswegen te rijden. Echt officieel zijn alleen bordjes met de opdruk FORST of FORSTVERWALTUNG, met het betreffende wapen van de deelstaat of de stad erbij.* In die

* In Nederland is de situatie anders. Daar herken je de medewerkers van Staatsbosbeheer en de Landschappen aan ofwel het bruine bordje van SBB achter hun voorruit of het groene van het betreffende Landschap (bijvoorbeeld Geldersch Landschap). Daarnaast kunnen op terreinen zogenaamde buitengewone opsporingsambtenaren (boa's) onderweg zijn. Ook zij hebben een bordje achter hun voorruit met TOEZICHT.

voertuigen zitten houtvesters, die zich als zodanig kunnen en moeten legitimeren. Meestal controleren mijn collega's echter helemaal geen wandelaars, maar blijven ze tactvol op de achtergrond.

Bij veel jagers zit dat heel anders. Zij vinden het irritant als ze 's avonds op de hoogzit in het bos op wild wachten en er nog een late bosbezoeker met zijn hond (die ook nog onaangelynd is) langskomt. Dan is het misschien allemaal voor niets geweest, dus is het begrijpelijk dat de jager ontstemd naar beneden komt. Maar om je af te reageren op de 'rustverstoorder' met een soort politieactie, dat is simpelweg illegaal. Alleen, wie durft er in te gaan tegen iemand die woedend en ook nog zwaarbewapend is? Bij twijfel is het dus beter om gewoon het kentekennummer van de auto op te schrijven en de aftocht te blazen. Was de verbale aanval te fel en droeg de jager zijn geweer over zijn schouder (of nam hij het zelfs in de hand), dan kun je altijd nog aangifte van bedreiging met geweld doen.